

Slavomír Laca

Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Praha

ORCID: 0000-0002-1408-7157

laca.slavomir@ujak.cz

KONCEPCJA WYCHOWANIA RODZINY WEDŁUG JANA AMOSA KOMEŃSKIEGO

KONCEPCE RODINNÉ VÝCHOVY PODLE JANA AMOSE KOMENSKÉHO

THE CONCEPT OF FAMILY EDUCATION ACCORDING TO JAN AMOS COMENIUS

ABSTRAKT

Jan Amos Komeňski należy do tych osobistości oświaty i kultury, które miały duży wpływ na wychowanie i edukację dzieci i młodzieży nie tylko w okresie swojej twórczości, ale także w obecnym okresie nowoczesnej koncepcji wychowania rodzinnego. Głównym celem tekstu fachowego jest przekazanie informacji na temat wychowania rodzinnego jednostki ludzkiej i wreszcie poglądu na ten problem Jana Amosa Komeňskiego. W artykule posługujemy się konfrontacją systemową opartą na opracowaniu obszaru badawczego Jana Amosa Komeňskiego na temat środowiska rodzinnego i wychowania. Stosujemy metodę analityczno-syntetyczną, a analiza profesjonalnych źródeł jest ważna w celu uzyskania treści odpowiadających zadany problemom, o których rozmawiamy. Wychowanie jednostki ludzkiej w środowisku rodzinnym zyskało ostat-

nio wzmogoną uwagę całego społeczeństwa. Podstawy dzisiejszej koncepcji wychowania rodzinnego odnajdujemy także w pracach Jana Amosa Komeńskiego.

Słowa kluczowe: Dziecko, Jan Amos Komenský, Rodzina, Środowisko rodzinne, Edukacja.

ABSTRAKT

Jan Amos Komenský patří k těm osobnostem vzdělanosti a kultury, který velkou měrou ovlivnil výchovu a vzdělávání dětí a mládeže nejen v období jeho působení, ale i v současném období moderní koncepcí rodinné výchovy. Hlavním cílem odborného textu je poskytnout informace o rodinné výchově lidského jedince a v neposlední řadě pohled Jana Amose Komenského na danou problematiku. V příspěvku používáme systémovou konfrontaci vycházející ze zpracování zkoumané oblasti Jana Amose Komenského na rodinné prostředí a výchovu. Držíme se analyticko-syntetické metody, přičemž je důležitá analýza odborných pramenů, aby se získal obsah vyhovující dané problematice, kterou rozebíráme. Výchova lidského jedince v rodinném prostředí se v posledním období dostává do zvýšené pozornosti celé společnosti. Základy dnešní koncepcí rodinné výchovy nacházíme i v době působení Jana Amose Komenského.

Klíčová slova: Dítě, Jan Amos Komenský, Rodina, Rodinné prostředí, Výchova

ABSTRACT

Jan Amos Komenský belongs to the prominent personalities of education and culture whose works greatly influence children and youth upbringing and education not only in their times but also in the current period of modern concept of family education. The main goal of the article is to provide information about the family upbringing of an individual and, last but not least, Jan Amos Komenský's view on the issue. Systemic confrontation based on the elaboration of the researched area of Jan Amos Komenský's on the family environment and upbringing was used. The authors of the article adhere to the analytical-synthetic method, insofar as the analysis of professional sources is important in order to obtain valid content of the given issues that are being discussed. The education of an individual in the family environment has recently received increased attention of the whole society. The foundations of today's concept of family education can also be found in Jan Amos Komenský's works.

Keywords: Child, Jan Amos Komenský, Family, Family environment, Education

„Celá naděje na všeobecnou nápravu věcí závisí na první výchově.“
(Jan Amos Komenský)

ÚVOD

Pokud chceme mluvit o výchově, rodině a společnosti, je současně třeba uvažovat o člověku, o lidském bytí. Uvažujeme o člověku ne v jeho metafyzické či fyziologické dimenzi, ale v dimenzi osobnostního, psychologického, morálního i sociálního aspektu. Díváme se tedy na člověka jako na rozumnou, myslící, přemýšlející bytost, bytost v rozměru jeho lidské a sociální přirozenosti. Sociální přirozeností člověka je potřeba patřit do prostředí, do společnosti, vytvářet vztahy vzájemnosti a spolupráce s jinými lidmi, které přímo či nepřímo vychováváme. Tato potřeba dává do souladu s pocitem sounáležitosti, jako prostředkem a formou realizace lidského potenciálu v odpovídajícím sociálním prostředí, kterou zdůrazňoval Jan Amos Komenský.

RODINNÁ VÝCHOVA A JAN AMOS KOMENSKÝ

Na úvod je třeba zdůraznit hlavní myšlenku Jana Amose Komenského z díla *Pampaedia - Vše výchova*, kde poučuje všechny rodiče slovy: „*Všichni rodiče, kteří nedbají na to, aby se jejich děti hned od začátku vzdělávali a vychovávali v užitečných věcech, mají vědět, že se ztrácí příležitost, která se již nevrátí*“ [1992, s. 68]. Proto má být cílem prvního vzdělávání a výchovy, aby se u dítěte co nejdříve vypěstoval vztah k Bohu a pobožnosti, tak si vytvoří vztah k ostatním lidem ve společnosti. Rovněž, aby se nesetkávali během tohoto věku s nevhodnými a nemravnými věcmi a v neposlední řadě musí rodiče dohlížet na to, aby si dítě prostřednictvím první výchovy v rodině osvojilo základní znalosti, které později v životě využije. Mezi ty nejzákladnější, autor, zařadil schopnost navázat kontakt s okolním světem, naučit se vhodnému způsobu stýkání se s lidmi, a samozřejmě věřit v Boha. Výchovu v rodině mají rodiče

provádět neustále, přitom vážně, avšak vlídně. Vhodné je využívat různé hravé metody, které nemají pouze pobavit, ale i napomáhat k tomu, aby si dítě postupně a hravou formou osvojovalo požadované návyky, které jsou přirozenou součástí lidského bytí – člověka.

Člověk jako sociální, sebeuvědomující bytost nemůže existovat v izolaci. Lidské bytí je dáno v prostředí, které má nesmírný dopad na formaci osobnosti člověka a na kvalitu jeho života. „*Sociální prostředí tvoří jevy, stavy, procesy a vztahy, které člověka obklopují v rodině, sociální skupině, společenské vrstvě a celé společnosti. Jde o souhrn všech vlivů ostatních lidí a skupin, se kterými se jedinec ve společnosti setkává a které tak silně působí na průběh edukačních procesů a jeho výsledky*” [Průcha, In Barge, Mühlpachr, 2010, s. 22]. Pro člověka je příznačné a charakteristické navazování vztahů spolupráce s jinými lidmi, rozvíjet pocit soukromosti a vzájemnosti. Bez existence prostředí a jednotlivých vztahů člověk nemůže naplno rozvíjet své bytí. Být součástí prostředí, patřit do společnosti je součástí jeho sociální přirozenosti, do kterého spadá rodina a výchova.

Být součástí sociálního prostředí, patřit do rodiny a společnosti předpokládá i žít ve shodě s jistými pravidly a hodnotami, které by měly být odrazem plurality názorů dané society, tedy jsou pro ni typické či charakteristické a jsou ve shodě s cíli, které societa chce dosáhnout za pomoci rodiny a výchovy.

Rodina – má mezi přirozenými výchovnými prostředky zvláštní význam pro vývin a výchovu mladé generace. V rodině dítě dostává základní výchovu a uvádí se do širších společenských styků. Auguste Comte nazval rodinu „*spojovacím můstkem mezi jedincem a společností*”, čímž poukázal na její základní úlohu ve společnosti. V průběhu společenského vývoje se značně změnila struktura i společenská funkce rodiny.

Tyto proměny se projevují ve změně velikosti rodiny, v zániku širších rodinných svazků a ve vzniku takzvané malé rodiny, která se zakládá na svazcích přímé rodinné příbuznosti. Změnila se i výchovná funkce

ce rodiny, zejména její role v procesu učení a výchovy mladé generace. V rodinném prostředí se formují charaktery lidí, jejich postoje k ostatním lidem, k práci, ke společnosti. Rodina je prostředím, ve kterém dítě tráví většinu svého života. V ní se vytváří hodnotová orientace člověka, v ní získává základní poznatky, v ní se dítě připravuje na školu, v ní se formují vztahy k jiným lidem. V rodinném životě je třeba respektovat určitá pravidla soužití rodinných příslušníků, které se budou do určité míry projevovat ve vztazích k jiným lidem. V období, kdy dítě všechny své představy, postoje a řízení odvozuje z příkladu dospělých, celá atmosféra rodinného prostředí velmi ovlivňuje proces formování jeho osobnosti. Pevný rodinný kolektiv, jeho vnitřní život, vzájemné vztahy členů rodiny, cíle, které sledují, jsou výchovnou silou, kterou nelze ničím nahradit [Laca, 2019]. V dobrém rodinném kolektivu jsou nevyčerpatelné zdroje dětských zkušeností, kterými se rozvíjí a obohacuje duchovní svět, utváří a upevňuje se mravní přesvědčení, světonázor, formuje se celá osobnost. Uspořádaná, vnitřně sladěná rodina utváří radostné, ale i náročné prostředí nejen z hlediska výchovného působení na děti, ale i z hlediska dalšího pozitivního vývinu a soustavného obecného zdokonalování se rodičů, tedy celé rodiny.

Rodina představuje jistý druh sociálního systému. Sociální systém podle Eriksena [2008] je soubor sociálních vztahů, které se pravidelně aktualizují a reprodukují v procesu interakce. Sociální systém sdílí i normativní systém s funkčním souborem sankcí čili jde o určitý druh shody nebo vynucené poslušnosti s ohledem na to, co se v rámci systému a mezilidských interakcí děje, nebo co by se mělo dít [Tůma, 2011]. Rodinný systém je postaven na sociálních vztazích jednotlivých jejích členů, každý člen rodiny má své postavení a své úkoly, které by měl plnit. Platí, resp. měly by zde platit jistá pravidla v rámci sociálního statusu a společného rodinného postavení. Zvláštnost rodinného systému spočívající v propojení veřejných, sociologických, psychologických i čistě soukromých prvků vyjadřuje Možný [In Sobotková, 2007] takto: Rodi-

na je dnes vnímána současně se světem, který ji obklopuje, jako racionální, pragmatická, funkčně vertikálně hierarchická, kulturně omezující instituce, a zároveň jako zvláštní svět autenticity, emocionality, přirozené rovnosti a spontánnosti.

Rodina je základem, důležitým elementem společnosti. Takto nejobecněji lze charakterizovat rodinu a takto ji charakterizovalo již několik autorů. Musíme v podstatě souhlasit s takto formulovanou definicí, která vystihuje vztah rodiny ke společnosti, tedy v níž existuje, a samozřejmě tento vztah směřuje i od společnosti k rodině. Takovýto vztah je vyjádřením jednotlivých funkcí rodiny, které jsou nasměrovány do jejího nitra, ale i ke společnosti jako celku a povinností společnosti je vytvářet příznivé podmínky pro její funkčnost. Jde o poměr, který vyjadřuje vzájemné sepětí dvou institutů. Společnost potřebuje funkční rodinu a rodina potřebuje funkční společnost [Laca, 2012]. Pro funkčnost rodiny jsou velmi důležité vztahy mezi jejími členy, důležité je to, jak si umí pomáhat, jak akceptují jednotlivé potřeby svých členů.

Pozitivní sociálně-psychologické uspořádání rodiny s přiměřeným ekonomickým zabezpečením je dobrou konstelací pro pozitivní směřování rodiny a zajištění jejího normality. Froma Walshová [In Sobotková, 2007] rozlišuje čtyři přístupy k normalitě rodiny:

1. normalita jako zdraví a absence patologie – rodina je normální, pokud žádný člen rodiny nevykazuje symptomy poruchy;
2. normalita jako ideál – úspěšnost rodin se vztahuje k hodnotám jako je věrnost, porozumění, tolerance apod., a ke splnění určitých úkolů např. správná výchova dítěte. Velký vliv na obraz ideální rodiny mají tedy sociální, kulturní a etické normy;
3. normalita jako průměr – rodina je normální, pokud její fungování odpovídá tomu, co se ve společnosti považuje za typické, či standardní;

4. normalita jako transakční proces – pozornost se zaměřuje na probíhající proces v čase čili v úvahu se bere sociální a časový kontext rodiny.

Společenský vývoj v současnosti přinesl do společnosti nové obzory, možnosti, ale také změny, a to prakticky do všech oblastí života, tedy i do našich rodin. Musíme tvrdit, že v každém ohledu jde o mnoho pozitivních změn, ať už v oblasti hospodářství, ekonomiky, politiky ... Na druhé straně je třeba vidět i důsledky těchto tzv. úspěchů. Je třeba si všimnout pronikání nových prvků, které kromě pozitivního rázu přináší do tohoto našeho světa negativní prvky a to chaos, převrácení hodnot, nestabilitu, nejistotu, zmatek a jednotlivé problémy ve společnosti.

Komenský se ve svém díle *Velká didaktika* nebojí v úvodu ostře kritizovat tehdejší společnost a její vliv na děti a mládež, tedy i na rodinu. Vzpomíná, že ve společnosti je mnohem více špatného než užitečného. Na světě čili v lidské společnosti je mnohem více špatných než dobrých lidí. Komenský podává i kritiku na rodinu, konkrétně na samotné rodiče, když říká, že *„málokterí rodiče mohou naučit své děti něco dobrého nebo proto, že se sami nic takového nenaučili, nebo proto, že je zanedbávají pro jiné zájmy [1991, s. 21].“* Rodiče se v tomto díle stávají součástí výchovně vzdělávacího procesu dítěte ve společnosti. Komenský dále interpretuje, že *„vzdělávání člověka nejsnadněji probíhá v mladém věku, ba sotva může probíhat jindy jako tehdy [1991, s. 33].“* Člověka přirovnává k rostlině. Tvrdí, že základní podmínky ke správnému vývoji člověka a rozvinutí stromů jsou velmi podobné. *„Pokud totiž ovocný strom, jablono, hrušeň, fíkovník, réva může sice sám od sebe vyrůst, ale planý a přinášející plané ovoce, pokud má dávat lahodné a sladké ovoce, musí ho zkušený zahradník sázet, zavlažovat, ořezávat, tak i člověk, sice sám od sebe vyrůstá na lidskou podobu, ale na rozumného, moudrého, počestného a zbožného živočicha nemůže vyrůst bez předběžného roubování ratolestí moudrosti, mravnosti a pobožnosti. Nyní je třeba ukázat, že takové vštěpování se má dít, dokud jsou rostlinky mladičky [1991, s. 34].“* Tuto souvislost by si

měl uvědomit každý rodič, který by v žádném případě neměl odkládat a ponechávat začátek výchovy dítěte až na učitele, což byl v té době zcela normální jev. Nakonec krajně nebezpečnou věcí je to, zdůrazňuje Komenský [1991, s. 35], „pokud se člověku nevštěpují blahodárná životní pravidla od samé kolébky. Proto pokud někomu leží na srdci blaho svého potomstva a politickým a církevním vrchnostem blaho lidstva, tak ať si pospíší učinit opatření, aby se nebeské rostlinky začali včas sázet, ořezávat a zavlažovat a rozumně formovat k dosažení šťastných úspěchů ve vzdělání, mravnosti a pobožnosti „ v každém sociálním prostředí.

Výchovu v sociálním prostředí společnosti považujeme za nejpodstatnější podmínku vývinu. Definujeme ji jako záměrné celoživotní působení podněty z prostředí k dosažení určitých, relativně trvalých žádoucích změn v chování jedince. Je to cílevědomé formování životní činnosti, aktivity. Záměrnost působení je specifikem výchovy, který je určen cíli výchovy a výchovnými prostředky v procesu výchovy. Autor Zelina [2004] poukazuje na výchovu jako na profesionální, odborné, cílevědomé udržování, zdokonalování a rozvíjení pozitivních a funkčních možností člověka, psychických funkcí procesů a vlastnosti osobnosti.

Rodinu můžeme chápat jako základ společnosti, jako primární základní skupinu, v níž probíhá socializace jedince, formuje se jeho osobnost, normativní a hodnotová sféra, rozvíjejí se emoce, vůle, schopnosti, dovednosti a návyky. Správně fungující a harmonická rodina je základem zdravého psychického vývoje jedince a ve výchově se stává nepostradatelnou složkou. Rodina předává hodnoty z generace na generaci. Patří mezi nejvýznamnější hodnoty lidské společnosti, je také významným zprostředkovatelem kulturních událostí a vzájemné interakce. Výsledkem vzájemných interakcí členy rodiny při určitém výchovném stylu a kvalitě vztahů je rodinné prostředí. Je to celková sociálně-psychologická atmosféra rodiny. Faktory rodinného prostředí determinují celkovou emoční a morální klima, vztahy rodičů a dětí, formy výchovy a kauzální vztah v rámci péče rodičů o děti v rodině.

Jan Amos Komenský v díle Pampaedia [1992, s. 150] vyzdvihuje včasnou výchovu a péči v rodině, protože podle jeho slov „člověk zůstane s těmi vlastnostmi, na které si přivykl v dětství.“ I proto jedinec potřebuje péči hned od svého příchodu na tento svět. Tu jsou povinni mu zajistit rodiče, kteří v žádném případě nemohou své potomstvo zanedbávat nebo opustit. Podle Komenského je ideální a vzorný rodič ten, který dbá jak o vlastní blaho, tak i o blaho svých potomků, protože „rodiče nezpłodili své děti pro sebe, ale pro Boha“ [1992, s. 67]. V tomto díle se setkáváme i s myšlenkou, že je nejvhodnější a také nejpřirozenější, když se prvními učiteli dětí stávají dobrovolně právě původci jejich životů. Ne však všichni rodiče umí nebo se mohou důkladně starat o své potomstvo, v takovém případě je dovoleno přijímat pomocnou sílu ve výchově, a to vychovatelů nebo opatrovníků.

Jan Amos Komenský také poukazuje na „péči o děti, která patří vlastně rodičům, aby ti, kteří byli původci života, byli i původci rozumného, počestného a svatého života“ [1991, s. 36]. Tímto tvrzením se autor odvolává na Boha, který podle něj sám žádá, aby vštěpovali Boží slova svým ratolestem při každé činnosti. Dále Komenský vyjadřuje další z rad směřovanou zejména pro rodiče, tentokrát v oblasti mravní výchovy potomka. Říká, že člověk si má již od útlého dětství navykat na pravé a nezkreslené názory a fakta o mravních věcech, aby mohli zároveň s ním dozrávat a vyvíjet se. Ty by mu měly poskytovat v první řadě rodiče. Ti by měli děti učit, co je správné a co nesprávné, co se smí a na druhé straně, co je ve společnosti nepřijatelné. „Ať se dítě chytá toho, co je správné, a vyhýbá tomu, co je nesprávné, aby se mu tento zvyk jednat dobře stal brzy přirozeností [1991, s. 38].“ „Pěstovat ctnost, ať se začíná od nejútlejšího věku, dříve, než si duše osvojí chyby. Neboť pokud nezasadíš pole dobrým semenem, vydá ti sice byliny, ale jaké? Koukol a plevel! [1991, s. 39].“

Za jednu z nejdůležitějších myšlenek Komenského, obsaženou v díle Pampaedia-Vševýchova, považujeme názor, že úplně celá naděje

lidstva na obecnou nápravu světa a společnosti je zakotvena právě v prvotní výchově jedinců v rodinném prostředí. Právě od té závisí i celkové štěstí člověka, které postupně nachází v životě. Proto je velmi podstatné, aby si rodiče uvědomili, že chyby, které způsobí během první výchovy v rodinném prostředí doprovázejí jejich dítě po celý život.

Jan Amos Komenský dále předestírá rodičům úvahu a radu, která je podstatná v rámci výchovy v rodinném prostředí. Rodiče tedy „ať stále září před dětmi příklady uspořádaného života ze strany rodinného prostředí. Neboť děti jsou jako malé opice, vše co vidí, zda je to dobré nebo špatné, chtějí napodobovat i bez rozkazu. A tak, pokud budou rodiče poctiví a budou přísnými strážci domácí disciplíny, bude to obdivuhodným prostředkem, aby se žáci mocně naváděli na nejpočestnější život“ [1991, s. 40]. Už v té době si Komenský [1991] uvědomoval, že je „děti třeba velmi pečlivě hlídat před špatnou společností, aby se nezkažily. Proto je nutné od mládeže všemožným úsilím oddalovat všechny příležitosti ke zkáze, jako jsou špatné kamarádství, oplzlé řeči, prázdné a neužitečné knihy. „Tato slova by si měl vzít k srdci každý rodič i v dnešní moderní společnosti, která přináší nespočet nástrah a impulsů k nesprávnému chování dětí.

Komenského koncepce přináší celoživotní plán vzdělávání, od početí až po přirozenou smrt jedince. I na tomto příkladu si můžeme všimnout, že Jan Amos Komenský nevěnoval pozornost pouze výchově ve vzdělávacích zařízeních, ale prosazoval myšlenku potřeby celoživotního vzdělávání, do kterého samozřejmě spadá jak období dětství, dospělosti a později i stáří, které se bytostně dotýkají rodinného prostředí. **Rodinné prostředí je blíže nspecifikované území, ve kterém se jednotliví členové rodiny prostřednictvím materiálních, kulturních a psychologických podmínek vytváří prostor vhodný k životu, vývoji a výchově jedince.** Ve výchově, i když se na ní účastní mnoho činitelů, má vždy nejdůležitější poslání a váhu – vedle školy – rodina, jak to uvádí Jan Amos Komenský ve svých dílech. V žádném případě nemůže ani

škola zcela nahradit vliv rodiny na formování citového života, mravních rysů a charakterových vlastností dětí.

ZÁVĚR

Postavením rodiny, jejími funkcemi, potřebami a výchovou se zabývalo již mnoho významných osobností z minulosti. Jednou z takových osobností byl Jan Amos Komenský, pro kterého výchova a vzdělání nezačíná nástupem dítěte do školy. Její začátek viděl v mnohem dřívějším věku jedince. Tvrdil, že lidský jedinec se má začít vychovávat a vzdělávat už před nástupem do školní instituce, a to v rodinném prostředí. Tato výchova spočívala v činnosti rodičů, kterým Komenský ukládal jednu z nejdůležitějších úloh, a to vychovat své dítě nejlépe jak to dokážou, aby to, co si osvojí v prvních letech života, mohli později úspěšně využívat v běžném životě. Právě s tímto nelehkým úkolem se jim snažil „učitel národů“ pomoci prostřednictvím svých spisů a děl, zaměřených právě na tuto problematiku.

Na téma rodina a výchova se organizovali a neustále pořádají odborné semináře, konference. Rodina a výchova je součástí společenských, právních a pedagogických věd, které mají různé teoreticko-empirické studie. I přes to se stále vracíme k množstvím myšlenkám a idejím Jana Amose Komenského, které přežily dodnes a postupně se staly nedílnou součástí pedagogické praxe, ale i každodenního života v rodinném prostředí.

LITERATURA

- Bargel, Miroslav, Mühlpachr, Pavel, et al. (2010), *Inkluze versus exkluze – dilema sociální patológie*. Brno: Institut mezioborových studií.
- Eriksen, Thomas Hylland (2001), *Små steder – store spørsmål. Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál.
- Komenský, Jan Amos (1991), *Velká didaktika*, 2. vydanie, Bratislava, SPN.
- Komenský, Jan Amos (1992), *Pampaedia – Vševýchova*. Bratislava: Obzor a Národné osvetové centrum.
- Laca, Slavomír (2019), *Sociálna pedagogika*, Praha: PVŠPSS.
- Laca, Peter (2012), *Výchova v súčasnej spoločnosti*. In: *Vzdelávanie-kultúra-duchovnosť OD HOMO LOQUENS K HOMO SPIRITUALIS*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Prešov, s. 369-375.
- Možný, Ivo (2006), *Rodina a spoločnosť*. Praha: SLON.
- Sobotková, Irena (2007), *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Tůma, Jiří (2011), *Sociální práce a nová náboženská hnutí*. Brno: L. Marek.